

РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Володимир ЧЕРКАСОВ (Кіровоград)

Постановка проблеми. Професійне становлення майбутнього вчителя музичного мистецтва значною мірою залежить від узагальнення й переосмислення попередніх надбань та історичного досвіду становлення системи музичної освіти й розвитку музично-просвітницьких традицій у релігійно-духовному, світському та народному середовищах. Усвідомлення основних векторів філософії музичної освіти, культурно-історичних передумов, педагогічних концепцій, закономірностей і тенденцій є актуальним і своєчасним, допоможе майбутнім фахівцям у їхньому професійному самовизначенні, виборі найбільш ефективних засобів, форм і методів організації навчально-виховного процесу з опанування цінностей вітчизняної музичної культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел педагогічного та мистецького спрямування підтверджує, що вітчизняними та зарубіжними науковцями О.Апраксиною, Л.Масол, О.Михайличенком, Г.Ніколаї, О.Ніколаєвою, О.Олексюк, В.Орловим, О.Отич, Г.Падалкою, О.Ростовським, К.Шамаєвою досліджено становлення і розвиток музичної освіти і масового музичного виховання дітей та молоді у певні історичні періоди, виявлено вплив різних підходів і концепцій на музично-естетичне виховання молоді. Тематика нашого

наукового пошуку значною мірою доповнює дослідження названих авторів, дає змогу простежити розвиток музичної освіти у період Середньовіччя та Відродження.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні основних положень та підходів в організації музичної освіти Середньовіччя та Відродження.

Виклад основного матеріалу. Застосування музики як засобу естетичного виховання молоді пройшло декілька еволюційних етапів. В епоху Середньовіччя в Європі складається музична культура нового типу – феодальна, що об'єднує в собі професійне мистецтво, аматорське музикування і фольклор. *Оскільки церква впливала на духовне життя віруючих, то творчість композиторів і виконавців була пов'язана з діяльністю храмів і монастирів. Аматорське музикування, виступи співаків у жанрі епічного сказання стало характерним для дворів, будинків знаті, серед воїнів. У феодальних замках і в містах культивуються різноманітні пологи, жанри й форми пісень.*

У цьому контексті варто зазначити, що входять у побут нові музичні інструменти (віола, лютня), виникають нестабільні склади ансамблів. У сільському середовищі процвітає фольклорний жанр. На народних святах виступали так звані «народні професіонали»

(скоморози, менестрелі, жонглери). Музика виконувала головним чином прикладні та духовно-практичні функції, а творчість виступала в єдності з виконавством (в одній особі).

На тлі глобальних соціально-культурних змін поступово збагачується зміст музики, її жанри, форми, засоби виразності. У Західній Європі з VI по VII століття складається чітко регламентована система одноголосної церковної музики на основі діатонічних ладів, відбувається формування нових вокально-хорових й вокально-інструментальних жанрів.

Доречно наголосити на тому, що революційною подією для цього періоду, яка визначила подальший розвиток музичної грамоти і музичної грамотності, стала праця італійського вченого-монаха Гвідо д'Ареццо (Гвідо Аретинського). У трактаті «Короткий виклад науки про музичне мистецтво» (1026) Г. Аретинський науково обґрунтував «гексахорд» – шестиступеневий звукоряд (ут, ре, мі, фа, соль, ля) та ввів чотирилінійний нотний стан, де кожна лінійка мала свій колір (чорна, червона, чорна, жовта) [2]. Це була релятивна система, у якій кожен звук отримував значення того чи іншого ступеня лише у зв'язку з іншими звуками.

Проте не слід забувати, що музична освіта Середньовіччя розвивалася на лоні релігії як панівного світогляду тієї епохи. Її носіями були служителі церкви, які задавали проблематику й загальну модель розв'язання проблеми, уважалися реформаторами музичної галузі. Основним засобом естетичного виховання молоді в масових школах став хоровий спів, в основі якого лежав григоріанський хорал. Унісонний спів з плавним рухом мелодії та витонченим ритмом церковних пісень сприяв вихованню релігійно-моральних якостей, формуванню релігійної свідомості.

Крім зазначеного, необхідно визнати, що *скарбницею народної мудрості й творчого духу для простих людей слугував фольклор*. У народнопісенній творчості оспівувалася тяжка доля селян, праця на землі, взаємини людини з природою, особисті стосунки між людьми, подвиги народних персонажів. Християнські цінності часто перепліталися із залишками язичницького минулого. Осередком естетичного виховання була сім'я, де народна творчість передавалася з покоління в покоління.

У XI–XII століттях мандрівні грецькі співаки передавали своє мистецтво юнакам і дітям. Протягом століть хлопчики прислужували в церкві, юнаки з добрими голосами співали в церковних хорах. Київський князь Володимир Святославович видав наказ, у якому звелів віддавати хлопчиків на навчання, організоване при церквах і монастирях. Церковний спів

супроводжував навчання протягом дня. Читання релігійних книг було пов'язане з церковним богослужінням.

Учителі-регенти запроваджували оригінальні методики, які ґрунтувалися на пізнанні інтонаційної основи знаменного співу. Для цього молодь навчали основ музичної грамоти.

Саме в ці часи княжна Анна при Андріївському монастирі засновує жіночу школу закритого типу. Тут дівчаток навчали корисних ремесел, необхідних для життя. Протягом дня вони вивчали точні науки, брали участь у церковній службі, співали в церковному хорі, здобували вокально-хорові навички. Методи й прийоми роботи в церковних хорах спрямовувалися на розвиток музичного слуху, досягненню чистоти інтонування мелодії, формуванню навичок унісонного співу. Музично-естетичне та духовно-релігійне виховання позитивно впливало на формування національних традицій, створювало підґрунтя для відтворення багатоголосних партесних концертів.

За часів князя Володимира в школах Київської Русі музика використовувалася при вивченні богослов'я й уважалася обов'язковим предметом у приватних та християнських школах. Викладачами були особи духовного сану, які навчали дітей за допомогою ручних знаків. *Спів у церковному шкільному хорі був обов'язковим для кожного учня. Крім церковного співу, у школах залучали дітей до гри на сопілках, ріжках та гусях, ударним інструментом був бубон. Музичний супровід використовували при розучуванні й виконанні танців та ігор.*

Слід зауважити, що змінюється ситуація за часів князювання Ярослава Мудрого. Це період найбільшого піднесення Київської держави, посилення її міжнародного авторитету. Ярослав Мудрий збудував у Києві Софійський собор, на фресках якого ми бачимо такі музичні інструменти, як гудок і смик. На смикі грали як на скрипці за допомогою смичка. На фресках собору зображені музиканти, котрі грають на флейті, духових інструментах (труби, роги), арфі та багатострунному щипковому інструменті. Це свідчить про те, що в країні здійснювалася підготовка музикантів, які навчалися гри на цих музичних інструментах. З іменем Ярослава Мудрого пов'язано заснування Києво-Печерського монастиря, на стінах якого є також зображення органа.

За часів Ярослава Мудрого при Софіївському соборі було відкрито Палацову школу, у якій викладання дисциплін провадилося українською мовою. Хлопчики і дівчатка опановували ряд дисциплін, серед яких була філософія, до якої входили арифметика, геометрія, астрономія, фізіологія та богослов'я.

При вивченні богослов'я учні співали церковні пісні релігійно-морального спрямування. Крім зазначеного, з ініціативи Ярослава Мудрого до Києва запрошувалися професійні музиканти з Візантії, котрі навчали дітей церковного співу за допомогою «хірономії», тобто ручних знаків, які відтворювали рух мелодії. Мелодія повторювалася декілька разів, поки учні точно не відтворювали її рух, інтонацію та ритмічну узгодженість. Основним методом при вивченні пісенного репертуару вважався метод співу з голосу або на слух.

Варто зауважити, що за рівнем освіти цей заклад не поступався кращим школам Візантії і був популярним у Європі. Тут навчалися не тільки майбутні вітчизняні митрополити, посадники та кодифікатори «Руської правди», а також іноземці, претенденти на королівські корони. У школі було відкрито бібліотеку, яку М.Грушевський назвав першою українською академією.

Таким чином можна стверджувати, що в епоху Середньовіччя церква сприяла розвитку мистецтв і ремесел. Християнство, запроваджене князем Володимиром, стимулювало розвиток культури й освіти. З вуст в уста, від покоління до покоління передавалися скарби народної мудрості. У закритих навчальних закладах, а також у приватних та християнських школах молодь вивчала основи наук, візантійсько-християнську культуру, співали церковні пісні та навчалася гри на музичних інструментах.

На зміну культурі Середніх віків прийшла епоха Відродження, або Ренесансу – це епоха пробудження, вона вплинула на зміст музичної освіти, основна мета якої полягала у формуванні всебічно розвинутої особистості. Музичним вихованням в Україні, в основі якого був церковний спів, займалися особи духовного сану в церковно-приходських, латинських та протестантських школах. Одноголосний спів змінюється на багатоголосний, композитори писали двоголосні, триголосні та чотириголосні твори.

Для епохи Відродження характерне незначне подолання феодалної роздробленості, перебування південно-західних земель України в складі Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії. Культурно-національне відродження в Україні розпочалося з пробудження національної свідомості народу, посилення його інтересу до духовного життя, утвердження відчуття рідної землі, нерозривності з попередніми поколіннями, усвідомлення необхідності сприймання предковичних духовних здобутків народу – мови, пісні, звичаїв, віри, культурних

надбань – усього того, що уможливлює національне існування.

Треба зазначити, що важливою подією в Україні став початок вітчизняного книгодрукування, основоположником якого був відомий просвітитель XVI століття Іван Федоров. Він заснував у Львові першу в Україні друкарню, 1574 року видав першу друквану східнослов'янську книгу під назвою «Азбука» [1]. Майже всі композитори епохи Відродження працювали в руслі церковної тематики, у церковних жанрах і формах, створювали меси й монети (жанр духовного багатоголосного твору). У цей період відбувається зародження національних композиторських шкіл, а саме: нідерландської, французької, франко-фламандської.

Зважаючи на це, гуманісти заново перекладають і коментують Біблію, мистецтво виходить з-під церковного диктату. Відбувається взаємопроникнення церковного і світського в музиці. Жоскен де Пре, Орландо Лассо, Палестрина пишуть не тільки латинські тексти меси, монети, офферторіуми в суворій поліфонічній манері. Вони також створюють багатоголосні світські пісні – французький шансон, італійський мадригал, німецький Lied. У мистецтві Відродження відбувається не тільки секуляризація, перехід до світського мистецтва, скільки взаємопроникнення, змішання фольклорного, світського і церковного.

Без сумніву, епоха Відродження увійшла в історію вітчизняної музичної культури як епоха пробудження, вона вплинула на зміст музичної освіти, основна мета якої полягала у формуванні всебічно розвинутої особистості. Музичним вихованням в Україні, в основі якого був церковний спів, займалися особи духовного сану в церковно-приходських, латинських та протестантських школах. Одноголосний спів змінюється на багатоголосний, композитори писали двоголосні, триголосні та чотириголосні твори.

Істотним є те, що наприкінці XVI століття фламандець Аксель удосконалює гексахорд, запроваджений Гвідо д'Ареццо. Він уводить сьомий склад «сі», а «ут» прирівнюється до «до». Релятивна система поступово втрачає риси відносності й стає абсолютною, без якої неможливо інструментальне музикування.

У досліджуваній період відкриваються протестантські школи. В історію увійшла Кисилівська школа, яка вважалася першим вищим навчальним закладом в Україні. Музичний розвиток діти набували і в єзуїтських школах гуманітарно-мистецького спрямування. Одним з таких навчальних закладів була Замойська академія. Її випускники займали відповідальні посади в органах влади, тут здобув

початкову освіту Петро Могила. Учні вивчали нотну грамоту, співали в церковних хорових колективах.

Осередком українського просвітництва стала Острозька протестантська школа, або академія. Відкрита 1569 року князем Костянтином Острозьким академія працювала за принципами роботи Кисилівської школи. Навчальним планом Острозької академії передбачено оволодіння її вихованцями комплексу дисциплін, до яких входило сім вільних мистецтв, а саме: філософія, астрономія, природничі дисципліни, богослов'я та вивчення декількох іноземних мов. Острозька протестантська школа вважалася одним з провідних навчальних закладів свого часу. Її називали академією, ліцеєм, Храмом мистецтв. У цьому навчальному закладі готували фахівців високого рівня, спроможних працювати в різних закладах освіти, науки та державних органах влади. У ній навчалися відомі вітчизняні просвітителі й громадські діячі, котрі сприяли формуванню національної ідеї та розвитку вітчизняної освіти й культури.

Для роботи в академії князь К.Острозький запрошував відомих діячів науки, освіти й культури. За короткий час існування Острозька академія відіграла значну роль у розвитку науково-педагогічної думки та художньо-естетичного виховання молоді. Серед її випускників були відомі поети, перекладачі, письменники, гетьмани, з-поміж яких: Г.Дорофєєвич, А.Рашмі, П.Конашевич-Сагайдачний, І.Борецький, К.Острозький. 1581 року на базі академії відкривається друкарня, де Іван Федоров надрукував Острозьку Біблію.

Слід зауважити, що в період Відродження члени громадських організацій, котрі діяли при православних церквах і монастирях Західної України, об'єднувалися в братський рух, завдяки чому утворювалася широка мережа братських шкіл та училищ, серед яких: русько-польські, греко-слов'янські, греко-латино-руські. У цих навчальних закладах музиці відводилося чільне місце. Вона була включена до навчального плану й викладалася як окремі предмети «Мусіка» (музика) та «Музична грамота». Перший курс передбачав засвоєння нотної грамоти і хоровий спів. На другому курсі при вивченні предмета «Музична грамота» учні опановували уведений у XVI столітті нотний запис за новою п'ятилінійною системою, запроваджувалося багатоголосся, формувалася мажорний і мінорний лади, тактова система ритміки.

У братських школах та училищах хлопчики співали в церковних хорах, брали участь у святкових богослужіннях. Керівники монастирів та церковних храмів доброзичливо ставилися до

хористів, надавали матеріальну допомогу, найбільш обдарованих за кошти приходу посилали для навчання за кордон. У репертуарі церковних хорів були складні твори, співаки з листа виконували хорові концерти, написані відомими композиторами. Пізніше, 1615 року, братську школу організували в Києві. Нею опікувалося запорізьке козацтво. До навчального плану входив широкий спектр дисциплін, у тому числі й музика.

Організація навчально-виховного процесу в братських школах та училищах була спрямована на релігійно-естетичне виховання молоді. Прикладом для формування моральних чеснот були самі викладачі. Так, у статуті Львівського братства «Порядок шкільний» прописано, що вчитель мав бути «набожним, мудрим, скромним, стриманим» [3]. Такі ж якості вчителі намагалися виховувати і в учнів. Проте й надалі тут лишалися серйозні проблеми. Оскільки навчання було не обов'язковим, то близько двох третин селян замість школи посилали своїх дітей працювати в поле.

Слід визнати, що на противагу урочистому католицькому богослужінню необхідно було віднайти «солодку музику». І тоді Львівське братство звернулося до патріарха Мелетія Пегаса з проханням дозволити в православній церкві багатоголосний спів. Отримавши згоду, братчики активно запроваджували партесний спів, направляли на навчання за кордон талановитих співаків, які, повернувшись в Україну, пропагували кращі надбання західноєвропейської культури.

Згодом партесний спів, де під керівництвом освічених диригентів співаки виконували 4–8 голосні композиції, залунав у церквах Луцька, Києва, Львова. І коли 1591 року Львівське братство відвідав митрополит Михайло Рогоза, хор хлопчиків вітав його дванадцятиголосним хором. Після введення партесного співу крюкова система нотопису була замінена сучасною нотацією, а замість «гласів» закріпилася мажорно-мінорна система. Розвиненому партесному співу властиві урочистість, монументальність, поділ хору на 4, 8, 12 і більше голосів, поєднання гармонічної фактури звучання із широким розвитком мелодико-поліфонічного начала.

З огляду на сказане варто зазначити, що музичну освіту в період Відродження молодь здобувала в церковно-приходських, латинських та протестантських школах. Уроки співів та музики вели вчителі-регенти. Спів у церковних хорах уможлилював вивчення основ нотної грамоти, опанування абсолютної системи сольмізації. Участь у церковних хорах та залучення до церковної музики сприяло морально-етичному та релігійному вихованню підростаючого покоління.

Висновки. У епоху Середньовіччя та Відродження музична освіта займала чільне місце в духовному вихованні молоді. Музично-просвітницька діяльність композиторів і виконавців спрямовувалася на популяризацію певних жанрів музичного мистецтва серед широких верств населення, залученню молоді до різних форм музикування, оволодіння закономірностями музичного мистецтва.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Архімович Л., Карішева М., Шиффер Т., Шреєр-Ткаченко О. Нариси з історії української музики ч. I «Мистецтво» – К.: 1964. – 309 с.
- 2.Архімович Л., Карішева М., Шиффер Т., Шреєр-Ткаченко О. Нариси з історії української музики ч. II «Мистецтво» – К.: 1964. – 310 с.

- 3.Історія української доживотної музики /Заг. ред. Шреєр-Ткаченко О.Я. «Музична Україна», Київ – 1969. – ч. 1. – 585 с.

- 4.Історія української музики. В 6 т. /АН УРСР. Ін-т мис-ва, фолькл. та етногр. ім. Т.Рильського; Ред.: М.М. Гордійчук (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1989–1991. – т. 1. – 448 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Черкасов Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні, професійно-педагогічна підготовка вчителів мистецьких дисциплін, формування естетичної культури особистості.